

Ein táttur í søgu teirra, arbeiðs- og fiskimanna um arbeiðsfólksins kvinnu og mannsins stríð fyri betri korum

undir hini harðastu andstøðu frá teimum borgarligu flokkunum

INNGANGUR

Vágs og Tvøroyrar firðir eru millum Føroya bestu havnir. Tað var tí ikki logið, tá ið friur handil varð, at menn leitaðu til hesar firðir og havnir fyrri at seta seg niður og taka upp skipadrift. Suðuroyggjin var eisini hin besta oyggjin fyrri útróðri.

Í stuttum skulu verða givin nokur dømi um, hvussu trupult tað er hjá arbeiðsmanna- og fiskimannafjöldini at reisa hovið og koma sær uppundan, sum eigari av arbeiðstólum og virkjum og verða sín egin harri og arbeiðsgevari og sjálvri at vinna á arbeiði- og inntøkuloysinum millum hin arbeiðandi statin á landi og á sjógví.

1.

»ISVIRKIÐ«

Sum monnum kunnugt brutu kreppuolugini inn yvir Føroyar aftan á verðaldarbardagan 1914—18. Tvøroyri slapp ikki undan heldur enn flest onnur av teimum virkisfúsu plássunum.

Her máttu fleiri smávirki, smáar fiskivinnudriftir, gevast á hondum. Stórstu handilsvirkinu fingu eisini at kenna kreppuhoggini, ið nitu so fast, at tey næstan buðu ikki bótur.

Men tað skulu arbeiðs- og fiskimenn og kvinnur í Froðbiar sókn, ið komu at verða merkt harðast av teimum óndu tíðunum, hava, at tey kanska meira enn á flestu øðrum plássum, har ið kreppan eisini vóð inn yvir fólk, málvíst knyttu nevnanir í viljanum at royna at gera nakað sjálvi, spennu sín iðtarstátt og megi heldur enn at geva seg undir í vónloysi.

Við bara nokrum fáum túsumundum í felagsins kassa fór arbeiðsmannafelagið »Fylking« undir tað eftir títíðar málstokki risastóra virkið, »ISVIRKIÐ«, ið varð skipað á andeilslegum grundarlagi.

Og í sambandi við hesum varð farið undir at fáa sokallaðu »Is-virkisbátarnar« til Føroyar.

Báðar hesar royndir eydnaðist at fremja.

Is- og frystivirkið »ISVIRKIÐ« varð bygt og sett á stovn á andeilsgrundarlagi.

Og linu- og snurraváðsbátarnir vórðu ein veruleiki eisini.

Arbeiðsmannafelagið »Fylking« átti »ISVIRKIÐ«, fekk tað sett á leikindini við tí sindri av eiginpeningi, ið tað átti.

Og fiskimanna samtøkur áttu snurre- og linubátarnar. Fingu teir til landa fyrri nógv minni eiginpening enn nú krevst.

Hesi tiltøk vóru leys hvørt frá øðrum. Men vóru ætlað at arbeiða saman, »supplera« hvørt annað.

Páll Nolsøe, skjalavörð, hevur í bók sinni: »Føroya siglingarsøgu 1856—1940« skilgott og sanfnerdugt greitt frá hesi teirri størstu føroysku roynd arbeiðs- og fiskimanna á andeilsgrundarlagi at skapa sær arbeiðsgevarandi virki við vídum

framtíðar sjónarringi.

Her verða so uppfærtur nokur brot úr hansara frágreiðing: »Seinasti í 1920-unum merktust tær ringu tíðirnar aftaná fyrsta heimsbardagan meint víða um í Føroyum.

Eisini á Tvøroyri vóru tær farnar at gera vart við seg, hóast at tey stóru handilsvirkinu enn vóru á fótum, og arbeiðsloysið neit fast í mongum heimi, har arbeiðið við handilarnar hevði verið álitið.

Hetta bar við sær, at arbeiðsmannafelagið »Fylking« fund av fundi hevði arbeiðsloysisstundunum á lofti. Arbeiðarafjöldin hevði ikki hug at sita hendur í favn, men kendi skyldu at leggja út í miðvíst arbeiði fyrri at fáa sett arbeiðsgevarandi virki á stovn, virki, sum kundi vera eitt gott uppskyt til tey, ið vóru, men sum vóru ov veik og ov smá til at orka at loysa arbeiðsloysisspurningin einsamall.

Tá ið tað er sagt, at arbeiðarafjöldin hevði í hyggju at móka grundina undan hinum virkjum á plássinum, er tað so skeið, sum tað er sagt, tí tað ið tað stóð á hjá summum virkjum á staðnum, hendi tað fleiri ferðir, at »Fylking« kom fram við positivum royndum at veita teimum hjálpið við viðmælum og áheitanum til menn og stovnar til frama fyrri avvarandi virki. Men tíverri vóru trýstið og kreppugangurin so mein, at summi av virkjum orkaðu ikki at halda sær uppi, men máttu gevast á hondum.

Arbeiðsmannafelagið »Fylking« átti ikki stóran pening. Men tað sindrið, sum felagið átti, var tað sinnað at seta í virkið.

Feskiskaspurningurin var tá á máli hjá mongum. Her var feskiskaveiðan í Danmark at hava til fyrmynd. Danir veiddu feskisk og vunu meiri, nógv meiri, í part enn teir føroysku fiskimennirnir á »huppum« á saltfiskaveiðu. Men saltfiskaveiðan bar tað góða við sær, at heimafólkið fekk nógv arbeiði við vasking og turking av fiskinum til klippfisk, ið so ofta hevði givið útgerðarmanninum góða inntøku. Men tey seinastu árinu av 1920-unum og øll 1930-árinu høvdu kreppubylgjurnar, ið eisini náddu higar til lands, givið mongum av teimum størstu og sterkastu handilsvirkjum so stór tap, at tey fóru um koll.

Við nokrum fáum túsumundum eydnaðist tað arbeiðsmannafelagin »Fylking« at fáa sett lutafelagið »ISVIRKIÐ« á stovn, sum tíverri fekk stóra mótsøðu úr ymsum borðum. Um heystið 1929 stóðu »Is-virkis-húsin« liðug á okinum niðan frá kajuni. Hetta virkið varð bygt til ein nýggjan víðgerðarhútt av fiski, nevniliga frysting við tí ta mikið umrødda Ottosens frystingarhútti. Her var talan um snarfrysting við laka, kólaðum niður í minst 20 kuldistig.

Men skuldi hetta virki koma at bera seg, mátti nógvur fiskur til, og ikki vóru smábátarnir á Tvøroyri og grannabygdunum førir at

veiða ta nógd, ið kravdist. »Is-virkið« fekk sær tí sjálvst skip, fyrst »Valiant« og síðan hitt stóra frystiskipið »Th. Stauning«. Og síðani fingu ymsir hjálpi til at útvega sær linu- og snurraváðsbátar. Mennirnir áttu bátarnar sjálvir, leysir av »Isvirkinum«. Men »Is-virkið« var reiðari, gjørdi teir út, og ætlanin var, at teir skuldu veiða feskisk til »Isvirkið«. Men árinu vóru heilt út av lagi ring til fisk við Føroyar.

Undangongumaðurin fyrri stovnanini av hesi risafyrirøktu var Peter Mohr Dam, fyrrverandi logmaður, og hann kom at vera stjóri fyrri »Isvirkinum« saman við Erik Jensen, sum var ættaður úr Danmark. Í nevndini fyrri »Isvirkinum« vóru valdir Tummás Michael Strøm hjá Óla í Trungsvági, Simun Hammer á Seymvið og Jóan Peter Hansen, Tvøroyri.

Tá ið tað visti seg, at eingin fiskur var at fáa undir Føroyum, hildu Peter Mohr Dam og Tummás Michael hjá Óla, at bátarnir skuldu fara til Íslands at royna eftir flatfiski. Men eigarinn av bátunum høvdu í fyrstani ringan hug til tess av tí, at teir vóru ikki kunnugir við henda fiskiskap. Teir fóru kortini til endans á snurraváðsveiðu, men tá hevði linufiskiskapurin longu spilt so nógv. Hann er sum kunnugt dýrur, og tá ið litið fæst, er skjótt at fáa bakbrest. »Is-virkisbátunum« hevði tó neyvan verið líta burtur úr, um teir ikki vóru farnir á sildaveiðu, men høvdu roynt eftir flatfiski. Sildaveiðu varð endabresturin hjá teim um eins og hjá »Isvirkinum«.

Ikki tí, tann stóra sildaekspeditiónin, sum einaferð eigur at verða gjølla umrødd, gav nógv sild, men solan tíverri einki. »Isvirkið« kom at leggja við allari sildini og fekk ikki meiri enn plássleiguna fyrri hana í Keypmannahavn. »Isvirkið« kundi havt vunnit stórpening, tí veiðan var betri enn nakað hevði væntað. Ístaðin fyrri varð tað úrlit, at fluttingskipið »Th. Stauning« varð tikið fyrri skuld í Hull, og so leyp ein skriðan fyrri og onnur eftir. Privat- og bankaskuldin hjá »Isvirkinum« var ikki stór. Mesta skuldin var til státtin, og tá ið teir privatu kravdu tað, ið teir áttu, kundi státturin sjálvandi ikki gera annað.

Her er gjørt eitt lítið ítriv í »Is-virkisins« søgu. Meiri eigur at verða gjørt við hana, tí henda fyrirøkt — so stutt varð henni liv lakað — var hin fyrsta av sinum slagi í Føroyum. »

Satt er tað, sum sagt er, at hetta arbeiðaranna tilak við lítum og ongum eiginpeningi til stórroynd at bjarga arbeiðsmanna- og fiskimannafjöldini á plássinum undan tí ræðuliga arbeiðs- og inntøkuloysinum, sum vóð inn yvir Froðbiar sókn eins og tessverri tilfelli var á so mongum øðrum plássum í Føroyum, var eitt avreksverk, sum kemur at standa eftir arbeiðarafjöldini í Froðbiar sókn sum ein fyrmynd fyrri arbeiðarafjöldina í komandi tíðum.

Men samstundis sum hetta verður ársannað, verður tað eisini at standa eftiri í søguni sum ein hin

myrkasti skuggi, at henda ovuroynd arbeiðaranna at fylkjast til framtak mótti so harða og hatska mótsøðu, so harðan figgindaskap, sum eingin virkisroynd nakrantíð hevur mott áður.

Meðan sóknarstjóri í Froðbiar sókn undir sterkum trýsti frá arbeiðarafjöldini, ið val eftir val hevði fingið meiri ávirkan innan fyrri stjórið, gekk við til at lata arbeiðarafjöldina fáa grundina, sum »Isvirkið« kom at standa á, varð ikki rætt hond frá síðuni á tingi at stuðla stovnanini av hesi vinnu-livsroynd.

Øll lánini og allar peningaligi stuðulin, sum hesum stórvirki tørv-aði, komu frá dønnum, mesti parturin kortini frá státsmyndugleikum.

Ja, tað var ikki bara tað, at eingin stuðul og samhuri varð vistur hesi roynd frá teimum borgarligu, sum høvdu valdi á tingi og aðrastaðni í Føroyum, men tað varð í bløðum og allaðstani har, ið teir borgarligu kundu koma fram, at lagt harliga imóti. Samanber blaðskrivningini, serliga í ástæðisblaðnum »Føroya tíðindi«. Og tað er vert — sum tekin uppá, hvussu nógv tingmenn vóru í andstøðu til hesa arbeiðarroynd til virkis á andeilsgrundarlagi — at merkja, at í tingtíðindunum hava teir borgarligu í einum áliti ikki kunnad hildið sær »at tváða hendur sínar« við at leggja so dýran við, at teir einki hava havt við »Isvirkið« at gera, hvørki figgjarliga ella við at geva tí viðmæli yvir fyrri dønnum.

Agn — issolan gav virkinum pening, ið var nógv stóru at greitt alturindringina av »Isvirkinum« undan alfrat rakstrarútveðslunum. Tað, sum mókaði »Isvirkinum« undan virkinum var hitt ræðuligasta fiskaloysi, sum júst í teimum árunum, tá ið »Isvirkið« legði út við feskiskaroyndum sínum, valdaði aftaná tey fiskaríki árinu undir og beint aftaná fyrsta verðaldarkrigið 1914-18. Afturat hesum óvæðaða óhappinum kom so verðaldarkreppan, ið rakti Týskaland serliga hart, so solættanar og avtalurnar við-vikjandi frystum fiski til hetta land hildu ikki líka so litið sum allar annar handil við hetta land. Og frystur fiskur var ikki tá vorðin soluværi í Bretlandi, har ið fiskarkeparnir bara logdu í at keypa ísáðan fisk. Hin endaliga brestin fekk »Isvirkið« fyrirøktan av tí fullkomuliga misseynadunum söluni av virkisins stóru sildaveiðu, ið »Is-virkið« væl hevði ábyrgdina av, men sum hin kendi sildaførretjóningsmaðurin, fólkatingsmaður, stjóri Halvdan Henriksen skipaði fyrri, serliga viðvikjandi söluni av sildini, ið veidd varð.

»Isvirkin« sildaveiðuroynd, »sildaekspeditiónin«, er hin stórsta fiskivinnuroynd, ið gjørd er í Føroyum.

Skipini, sum lutóku í hesi roynd, vóru:

1. Móðurskipið »Hans. Tausen« uppá 4000 tons, ið eisini veiddi við nót.
2. Frystiskipið hjá »Isvirkinum« »Th. Stauning«, royndi við nót.
3. »Valiant«, sum »Isvirkið« átti, royndi við gørmum.
4. »Stjórmanen« hjá Johannes Nielsen, garnaskip.
5. »Grimur«, ið broðurnir Hans, Sámal og Suni Midjord áttu, garnaskip.
6. »Óssur Havgrimsen« hjá Ingvar Joensen og Mikjal Henriksen, garnaskip.
7. »Garpur« hjá Peter Michelsen og J. M. Danielsen, garnaskip.
8. »Streymur« hjá O. Strøm, J. P. Strøm og G. Gislason, garnaskip.
9. »Njarðingur« hjá Ansgar Bønes, garnaskip.
10. »Hans. Nielsen« hjá Mads Thomsen, garnaskip.
11. »Trygvie« hjá Hans Edvard Olsen, garnaskip.

Fiskileiðari var hin kendi sildamaðurin Godtfredsen.

Øll skipini veiddu óført. Nógv meiri enn roknað var við.

Og tá ið stjórni Halvdan Henriksen hevði gjørt sáttmála við silda-kepararnar um kevp av silda-veiðuni skuldi alt verið í lagi við

stórfortjenastu til »Isvirkið«, skip-mannina og allar lutakarnar. Men sildaveiðan var ikki bara eydnast væl hjá »Isvirkinum«, men hjá øllum. Tann táverandi marknaður fyrri saltsild og kryddaðari sild varð skjótt av hesi ovurveiðu yvirfyltur, so sildaprisurin fór niður í einki.

Men hóast forhandasólusáttmálar Halvdan Henriksen slapp »Isvirkið« ikki av við sína stóru veiðu, tí tað eydnaðist silda-keyparunum at krúpa uttanum sólusáttmála Henriksens.

»Urslitið« av allari hesi stóru og væleydnaðu veiðu varð, at »Isvirkið« fekk illa nokk fyrri plássleiguna í Keypmannahavn. Undirskotið varð líkasá stórt, sum yvirskotið hevði verið, um sildaekspeditiónin hjá Halvdan Henriksen høvdu hildið.

Og tá ið so hitt ógætliga og grima álópslógið frá teimum privatu breyt inn yvir »Isvirkið« ið var komið at skylda teimum eitt sindur fyrri eitt sloð av útgerðarvæðum, ið vóru keyptar ymsastaðni sum »komplettering«, mátti tað rúka.

Hetta fullkomuliga misseynadnað solurslit Henriksens rakti allar lutakarnar í »sildaekspeditiónin«, eisini fiskimennirnir og teirra skip.

Ja, henda kollrenning var so mik íd hamiljariga, sum tað var ein veruleiki, at »Isvirkið«-bátarnir, ið vóru kemnir at skylda »Isvirkinum« stórpening fyrri útgerð, vóru við at koma uppundan aftur við snurraváðsfiskiskapinum, sum teir vóru stedsdøir við av sildaekspeditiónini, men sum teir av tí stóra tapinum, teir høvdu verið fyrri av sildini, ikki úttan serliga hjálpi kundu taka uppáftur.

Tað var so, at ta kundi danir og føroyingar veiða jafnt við íslendingar sjálvar á teimum ávæðskum fjórðunum, og menn minnst ta ovurveiðu í nógd og peningi, sum ymsir danskir snurraváðsbátar fingu undir Íslandi.

Men heldur ikki »Isvirkið«-bátarnir fingu logir at lofta sær við at taka upp aftur snurraváðsveiðuna á íslensku fjórðunum — eisini teir vóru álópnir av teimum ymsu privatu krediturum og fingum ongan skáa, hvussu ið teir bóðu um tað. Neyvan man nakar á nokrum kreditorafundi hava mott so kyniskt knýttum vilja at knasa, sum »Is-virkið« og bátaeigararnir, sum ar-beiðsáttmála saman við Íslandi, á rættbærfundinum áttu umgyrdur av sak-unni, har dómarnir og sýntust at hava forarunum sattu og sýntust at hava forarunum tað sum órongligt í høvur teirra, at annaðhvørt skuldi státturin, ið hevði verið so rummiskur við íleggingarhjálp, leggja út av nýggjum og rinda hvønn shilling av bátanna og »Isvirkin« skuld ella mátti »Isvirkið« sum bátalog rúka og fara á uppsolu.

Hetta var ein illvildarstøða, sum ikki hevur havt líka sindur, tí tað var sjálvandi teimum sum einum hvørjum um skilamann greitt, at státturin kundi undir ognum føri hjálpa undir í trýsti.

Lupu teir privatu kreditarnir ikki so hatskt og fyrilitleyst á, var tað fullkomuliga givið, at tapið við sildaveiðunum einki og skuldin hjá »Isvirkinum« og teimum sokallaðu »Isvirkið«-bátunum vildi verðandi greidd. Tí »Isvirkið« hevði sína góðu og vissu innlogu í agn- og ís-söluni kring allar Føroyar. Og bátarnir vildu við at sloppið at tikið snurraváðsveiðuna á íslensku fjórðunum upp aftur vissliga komið at vunnit miklan pening eins og teir dónsku snurraváðsbátarnir.

Heraftur kom tað hjá »Isvirkinum«, at tað lá so fyrri hjá frystiskipinum »Th. Stauning«, at hin kendi fiskahandlarin Harald Gee vildi leiga skipið til kalvaveiðu undir Grønlandi sólóðis, at hann keypti lónslendi kalvalínur og gjørdi tað út í einum og øllum til kalva veiðu móti at fáa helmingin av reinvinnuni.

Harra Gee var vorðin heilt hugtikin í hesum nútímans veiðuskipi og helt fyrri, at Stóra Bretland átti einki so gott kalvaveiðuskip sum »Th. Stauning«.

Sum menn minnst veiddu breitar og norðmenn ovurstórar nøgdur av kalva undir Grønlandi. Kalvin var ta sum hin dýrasti fiskurin. Agóðin og reinvinnan varð tí ovurstór av grønlendsku kalvaveiðuni.

Men hvat hendu! Áðrenn »Th. Stauning« var til-riggjaður til kalvaveiðuna, fjarríðið umboðsmaðurin hjá tí dansk-bretska førrettingsmanninum Mourit-sen, harra Knud Petersen til harra